

Terra incognita. Een ontdekkingsreis naar het Vlaams archivalisch en documentair erfgoed van uitzonderlijk belang¹.

De VVBAD kreeg van de Vlaamse Gemeenschap de studieopdracht toegevoerd om een proeflijst op te stellen van topstukken voor het archivalisch en documentair erfgoed. Dankzij de inzet van twee medewerkers en een stuurgroep kon na drie maanden een proeflijst samen met de niet geselecteerde dossiers voorgelegd worden aan de Afdeling Beeldende Kunst en Musea (BKM) van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Een opmerkelijke vaststelling na deze studieopdracht is dat er dringend nood is aan een echt beleid voor het Vlaamse archief, bibliotheek- en documentatiewezenen.

Inleiding

Het decreet houdende bescherming van het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang of het Topstukkendecreet werd op 15 januari 2003 door het Vlaams Parlement goedgekeurd. Het decreet gaat ervan uit dat belangrijk roerend cultureel erfgoed wegens zijn uitzonderlijke archeologische, historische, cultuurhistorische, artistieke of wetenschappelijke betekenis voor de Vlaamse Gemeenschap zoveel mogelijk blijvend in Vlaanderen bewaard moet worden. Daartoe voorziet het in de opmaak van een beperkte topstukkenlijst van zeldzame én onmisbare voorwerpen en verzamelingen. Voor topstukken die zich hierin bevinden, zullen beschermingsmaatregelen gelden inzake fysische ingrepen en zullen subsidies aangevraagd kunnen worden voor conservering en restauratie. Tevens zullen topstukken onderhevig zijn aan een strikte uitvoerreglementering wanneer ze de Vlaamse Gemeenschap verlaten. Wanneer de Vlaamse overheid een uitvoervergunning zou weigeren, verplicht zij zich ertoe met de eigenaar te onderhandelen over de aankoop van het topstuk tegen de internationale marktwaarde².

De topstukkenlijst is bijgevolg de conditio sine qua non voor het welslagen van het decreet. Deze lijst is echter nog niet samengesteld, maar ter voorbereiding ervan zijn inmiddels al zeven verkennende proeflijsten opgemaakt. In 2002 vond een pilootproject 'Oplijsting roerend cultureel erfgoed in het kader van het topstukkendecreet' plaats aan de Ufsia, dat

BART COPPEIN is Licentiaat in de Geschiedenis en Gediplomeerde in de Gespecialiseerde Studies Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer. Hij was projectmedewerker voor het opstellen van een proeflijst van topstukken voor het archivalisch en documentair erfgoed.
bart_coppein@yahoo.com

resulteerde in een proeflijst van topstukken voor de 17de-eeuwse beeldende kunsten en een werkmethoediek voor vervolprojecten. Tegelijkertijd richtte de Afdeling Beeldende Kunst en Musea van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap een voorbereidende 'werkgroep lijst topstukken' op, waarin experts gevraagd werd voorstellen naar voren te schuiven voor andere en latere erfgoedcategorieën.

Na de goedkeuring van het uitvoeringsbesluit bij het topstukkendecreet door de Vlaamse regering op 5 december 2003 – dat gepubliceerd werd in het *Belgisch Staatsblad* op 6 februari 2004 – werden zes bijkomende studieopdrachten uitgeschreven, respectievelijk voor de Vlaamse Primitieven 1350-1550, Schone Kunsten 1789-1950, kerkelijk erfgoed, muzikaal erfgoed, archivalisch en documentair erfgoed en industrieel, wetenschappelijk en technisch erfgoed. De Afdeling BKM vroeg de VVBAD zich kandidaat te stellen voor de uitvoering van de studieopdracht over het archivalisch en documentair erfgoed. Ondanks principiële

ervoor gekozen instellingen te bevragen via een schriftelijke enquête. De nadelen van deze aanpak werden gedeeltelijk opgevangen door een bevraging van deskundigen.

De enquête werd aan het einde van de eerste week van februari 2004 verstuurd naar 1150 van de in de Vlabidoc¹⁰ opgenomen instellingen¹¹. Uit de lijst van instellingen die op 4 maart nog niet gereageerd hadden, maakte het projectteam een selectie van ca 150 instellingen op basis van hun belangrijkheid. Zij ontvingen, per e-mail of per klassieke post, opnieuw de enquête, vergezeld van een herinneringsbrief met de vraag om vóór 22 maart alsnog topstukken aan te melden. Van de 92 instellingen die niet reageerden op het schriftelijke rappel werden er 22 rond de tweede deadline van 22 maart telefonisch gerappelleerd. De procedure om voorwerpen en verzamelingen bij de VVBAD aan te melden werd definitief afgesloten op 2 april 2004.

Aard van de reactie	Aantal instellingen
Aanmelding(en)	74
Geen topstukken	84
Principiële bezwaren	4
Geen tijd	15
Doorverwezen naar andere projectteams	6
Totaal	183

Tabel 1: Overzichtstabel van de reacties op de enquête.

Het eindoordeel over de graad van participatie aan de enquête is niettemin positief. Voor een dergelijke grootschalige schriftelijke enquête liggen de reacties op een aanvaardbaar peil. Van de 1150 aangeschreven instellingen hebben er 183 gereageerd. Iets meer dan 6 % heeft voorstellen aangemeld. Aangezien voor het eerst gepeild werd naar de archivalische en documentaire topstukken in Vlaanderen en er dus ook leergeld betaald moest worden, is de VVBAD tevreden met dit resultaat, zonder te willen pretenderen dat de enquête alle topstukken die in Vlaamse instellingen berusten aan het licht zijn gebracht.

De deskundigen

Ter aanvulling van de enquête werden 22 deskundigen gecontacteerd. Zij werden geselecteerd uit de personen die de Stuurgroep voordroeg. Alle deskundigen werden individueel gecontacteerd met de vraag voor hun vakgebied een lijst van mogelijke topstukken op te geven. Indien werd vastgesteld dat er voor bepaalde voorstellen nog geen formulier was ingediend, zou de VVBAD opnieuw contact opnemen met de betreffende instelling. Ook was het de bedoeling om via de deskundigen gedeeltelijk het ontbreken

van collecties in particulier bezit op te vangen. Deze doelstellingen konden niet volledig gerealiseerd worden. Veel deskundigen vonden het in dit stadium niet opportuun om concrete lijsten van topstukken (ook en vooral van collecties in particulier bezit) op te stellen. Van deskundigen, die wel voorstellen indienden, werd vastgesteld dat die niet altijd gedragen werden door de instellingen zelf.

De eindbeoordeling van de aanmeldingen

In totaal werden 178 voorstellen ingediend vóór het afsluiten van de aanmeldingsprocedure. Van al deze voorstellen werd het integrale dossier voorgelegd aan de Stuurgroep. De leden zouden een onderscheid maken tussen dossiers die zeker in de proeflijst moeten worden opgenomen en dossiers waarbij zij voorbehoud maken. Dit bleek nodig voor 120 voorstellen of meer dan 65%. Alleen deze voorstellen maakten het voorwerp van discussie uit.

De Stuurgroep gebruikte vijf rubrieken om alle geformuleerde nuances weer te geven. Naast de 'proeflijst', voorbehouden voor de absolute topstukken, was er een lijst 'topstuk-opvolgen', met voorwerpen en verzamelingen¹² die onmiskenbaar een topstuk zijn, maar waarvoor er een decretaal of een dossiertechnisch probleem is. Op de 'grijze lijst' komen alle tweederangstopstukken voor, waarvoor de criteria van het topstukkendecreet minder opgaan. De lijst 'geen topstuk' bevat de voorwerpen en verzamelingen die volgens de Stuurgroep niet beantwoorden aan de criteria van het topstukkendecreet. De lijst 'geen archivalisch en documentair erfgoed' bevat alle voorwerpen en verzamelingen waarover de Stuurgroep zich niet bevoegd achtte. Mogelijk zijn hier dus wel topstukken in terug te vinden, maar dan voor andere erfgoedcategorieën (tabel 2).

Bij de inhoudelijke afweging van de voorstellen heeft ongetwijfeld een zekere subjectiviteit gespeeld: door het ontbreken van een geschikt werkinstrument heeft elk lid op basis van zijn deskundigheid en vertrouwdheid met het archivalisch en documentair erfgoed in eer en geweten het voorliggende dossier beoordeeld. De combinatie van deze individuele standpunten in de Stuurgroep verhoogt de objectiviteit van de selectie.

Op 30 april bezorgde de VVBAD alle voorgedragen dossiers aan de Afdeling Beeldende Kunst en Musea van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. De proeflijst en de niet geselecteerde dossiers worden wellicht nog dit jaar beoordeeld door de krachtens het decreet op te richten Raad voor het Behoud van het Roerend Cultureel Erfgoed, die advies uitbrengt bij de Vlaamse minister van Cultuur. Het is de minister van Cultuur die uiteindelijk zal beslissen om een voorwerp of een verzameling al dan niet op de topstukkenlijst te plaatsen. De beschermingsmaatregelen van het topstukkendecreet zullen alleen gelden voor de voorwerpen en verzamelingen die op deze lijst voorkomen.

categorie ¹³	proeflijst	topstuk opvolgen	grijze lijst	geen topstuk	geen ADE ¹⁴	totaal
1. Archiefbestand	45	4	1	27	1	78
2. Kabinet	4	1	-	-	-	5
3. Bibliotheekcollectie	9	4	-	2	-	15
4. Handschrift	17	-	-	3	1	21
5. Incunabel	2	-	-	2	-	4
6. Oude druk	-	-	-	2	-	2
7. Boek	3	-	-	4	-	7
8. Documentatie	4	-	2	4	-	10
9. Periodiek	4	1	-	-	-	5
10. Cartografisch	5	-	-	6	-	11
11. Audiovisueel	3	1	3	2	-	9
12. Toegepast	1	-	-	1	-	2
13. Varia	-	-	-	3	6	9
totaal	97	11	6	56	8	178
percentage	54,5 %	6 %	3,5 %	31,5 %	4,5 %	100 %

Tabel 2: Voor de eindbeoordeling van de aanmeldingen maakte de Stuurgroep gebruik van vijf rubrieken.

aanmerking, precies omdat ze wegens hun activiteiten niet uitsluitend behoren tot de Vlaamse Gemeenschap. De Koninklijke Bibliotheek Albert I en de hoofdzetel van het Algemeen Rijksarchief in België, die nochtans de rijkste archivalische en documentaire collecties van België en dus ook het grootste aantal potentiële topstukken in huis hebben, moesten dus helaas buiten beschouwing gelaten worden. Het hoeft geen betoog dat de proeflijst er in het andere geval helemaal anders had uitgezien¹⁵.

Woelige golven en verraderlijke baaien

De samenstelling van de proeflijst verliep niet zonder slag of stoot en bracht talrijke knelpunten van de sector nog maar eens aan de oppervlakte.

Al vlug bleek dat de keuze van de Vlaamse overheid om in het huidige stadium zes studieopdrachten uit te schrijven niet alleen voordelen had. De studieopdrachten bedekten geenszins het volledige erfgoed domein. Hierdoor vielen potentiële topstukken buiten het gezichtsveld. Bovendien overlapt de studieopdrachten elkaar gedeeltelijk, waardoor ad hoc-overleg tussen de verschillende projectteams noodzakelijk bleek. Ten slotte liet zich de nood voelen aan een interdisciplinaire aanpak, wat in dit project niet haalbaar was.

Doordat het topstukkendecreet een gemeenschapsaangelegenheid is, moesten instellingen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en federale instellingen zeer omzichtig benaderd worden. Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is het decreet immers alleen van toepassing voor die instellingen die wegens hun activiteiten moeten worden beschouwd uitsluitend te behoren tot de Vlaamse Gemeenschap. Vermits een exhaustieve lijst van dergelijke instellingen niet bestaat, had de VVBAD in theorie geval per geval afzonderlijk moeten voorleggen aan de cel Administratieve Coördinatie Brussel van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, die dan op basis van het *Belgisch Staatsblad* een oordeel zou vellen. Wegens het tijdsaspect werd de knoop intern doorgehakt.

Even traditioneel vielen de federale instellingen opnieuw tussen wal en schip. Federale instellingen gelegen binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest kwamen sowieso niet in

Federale instellingen die binnen de Vlaamse Gemeenschap gelegen zijn, konden wel voorstellen bezorgen voor opname op de proeflijst, maar zullen bij een eventuele erkenning van hun aanmeldingen als topstuk geen conservatie- en restauratiesubsidies kunnen ontvangen. Het topstukkendecreet stelt immers als uitgangspunt dat de Staat zichzelf (dat wil zeggen de staat, de gemeenschappen, de gewesten en de openbare instellingen die onder hun toezicht staan, met uitzondering van de onderwijsinstellingen) niet kan subsidiëren¹⁶. Ook de werking van die instellingen zal mogelijk ernstige hinder ondervinden. Het is bijvoorbeeld niet denkbeeldig dat een stuk van het Rijksarchief te Brugge voor restauratie naar Brussel of Wallonië moet. Hiervoor zal telkens toestemming gevraagd moeten worden, wat tot onwerkbaar situaties zal leiden.

Met scha en schande werd ondervonden dat het topstukkendecreet in het algemeen en de werkmethode die in het pilootproject aan de Ufsia werd ontwikkeld, hoewel bedoeld voor het hele roerend cultureel erfgoed, nogal sterk aanleunden bij de beeldende kunsten en niet echt op het lijf geschreven waren van het archivalisch en documentair erfgoed.

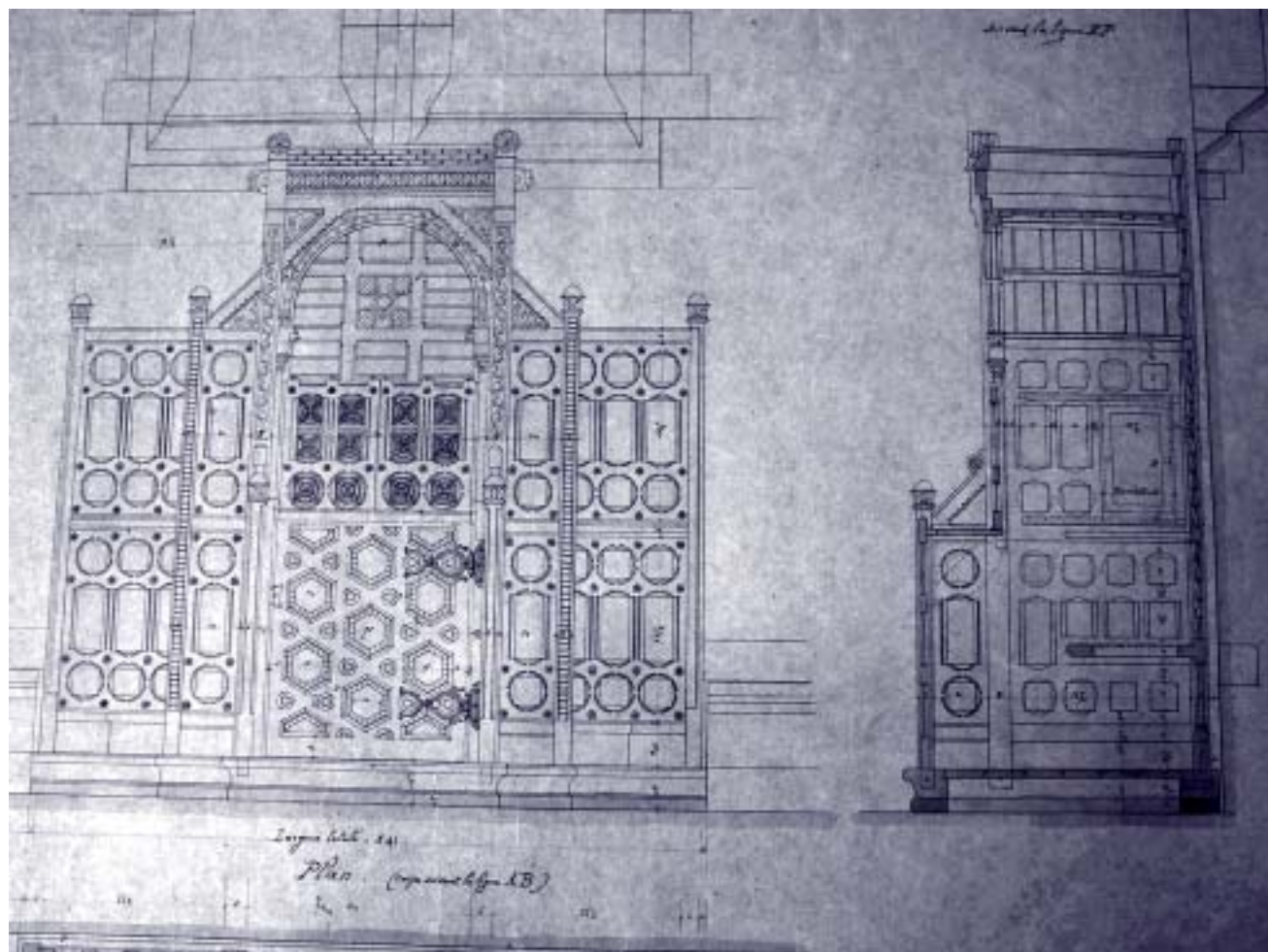
De sector heeft meer dan eens 'geklaagd' over de 'onaangepastheid' van de decretaal opgelegde criteria aan het archivalisch en documentair erfgoed. Dit probleem gold niet alleen voor het archiefwezen, maar werd ook naar voren gebracht door bibliothecarissen en documentaristen. Door het ontbreken van een overzicht van de in Vlaanderen aanwezige archieven, bibliotheekcollecties en documentaire verzamelingen was de bepaling van de mate van *zeldzaamheid* inderdaad in grote mate subjectief. Ook het *onmisbaarheids* criterium was vooral voor archieven even problematisch, omdat drie van de vier waarden ervan door de eigen aard van archieven meestal automatisch opgaan

en dus niet echt een werkbare diversificatie toelieten. Zo goed als alle archieven en fondsen in documentatiecentra herinneren immers aan personen, instellingen, gebeurtenissen of tradities, die elk op hun eigen schaal belangrijk zijn voor de cultuur, geschiedenis of de wetenschapsbeoefening van Vlaanderen en hebben dus haast altijd een *bijzondere waarde voor het collectieve geheugen*. Verzamelingen en archiefbestanden die zich uitstrekken over een voor de tijd significante periode hebben sowieso een grote *schakelfunctie*¹⁷. Veel archieven en documentaire fondsen hebben uiteraard ook een belangrijke *ijkwaarde*, omdat ze het mogelijk maken allerlei aspecten van de vroegere maatschappij te onderzoeken en illustreren hoe belangrijke hedendaagse gebeurtenissen, dingen... tot ons gekomen zijn. De *artistieke waarde* van de meeste van die bestanden is vaak vrij gering¹⁸.

De in het topstukken decreet gehanteerde terminologie creëert onbedoeld verwarring. Zo is krachtens Art. 6 lid 1 van het decreet de toestemming van de eigenaar vereist voor opname op de topstukkenlijst wanneer *het roerend goed of verzameling eigendom is van de vervaardiger*. Het probleem schuilt uiteraard in de term 'vervaardiger'.

Nergens in het decreet wordt hier een definitie van gegeven. Bij een schilderij hoeft het inderdaad geen betoog dat de schilder ook de vervaardiger ervan is. De facto staat echter ook een archiefvormer in een zelfde relatie tot het door hem gevormde archiefbestand¹⁹. De consequenties kunnen bijzonder vérreikend zijn: veel archieven, in het bijzonder privaatrechtelijke, zijn eigendom van de archiefvormer.

Het voor archivariissen heilige bestemmingsbeginsel botste in extremis evenzeer met het topstukken decreet: het was niet steeds mogelijk om verzamelingen in hun geheel te beschouwen²⁰. Bepaalde als topstuk voorgedragen verzamelingen worden immers nog altijd aangevuld. Decretaal kan echter alleen beschermd worden wat er nu al is. Desgevallend werd aangeraden om een arbitraire grens te trekken en slechts een deel van de verzameling aan te melden, wel wetende dat dit ingaat tegen de eigenheid van de sector. Het probleem deed zich niet alleen voor bij archieven, maar ook bij bibliotheekcollecties en documentaire verzamelingen. Bij fysiek van elkaar gescheiden en in meerdere bewaarplaatsen berustende archieven en verzamelingen werd gevraagd in de mate van het mogelijke alle delen aan te melden.

Hogeschool Antwerpen - campusbibliotheek Mutsaard. Plan van architect Frans Baeckelmans (1827-1896) uit het legaal Baeckelmans. Eglise de Tombes, commune de Mozet (prov. Namen): projet d'un confessional. Foto: Bruno Vermeeren.

De studieopdracht heeft bovenal duidelijk gemaakt dat er dringend werk gemaakt moet worden van een echt beleid voor het Vlaamse archief-, bibliotheek- en documentatiewezen.

Enkele beroepsbeoefenaars hebben gepoogd het topstukendecreet onrechtmatig aan te wenden en een enquêteformulier in te vullen voor bestanden en collecties die eigenlijk niet voldeden aan de decretaal opgelegde criteria. Dit hoeft niet te verwonderen. Het huidige Vlaamse archiefdecreet richt zich bijvoorbeeld enkel tot de privaatrechtelijke archieven en besteedt geen aandacht aan de publiekrechtelijke archieven, zodat Vlaanderen nog altijd niet beschikt over een sluitend archiefnet. Ook voor bibliotheken met een bewaarfunctie of voor documentatiecentra ontbreken structurele subsidiëringsregels. De afschaffing van de centrale openbare bibliotheken in het decreet op het lokaal cultuurbeleid betekende meteen ook het einde van hun opdracht inzake zwaartepuntcollecties en de bijbehorende coördinatie inzake collectieafspraken en -afvoer. Hogeschool- en universiteitsbibliotheken ervaren in toenemende mate druk van hun overheden om zich toe te leggen op onderwijs en onderzoek ten nadele van de bewaarfunctie. Museumbibliotheken en -archieven vallen al helemaal tussen wal en schip en worden in het museumdecreet stiefmoederlijk behandeld. Ook in het decreet Volkscultuur is niets voorzien voor bibliotheken en documentatiecentra van erfgoedverenigingen. De afstoting van de onderwijsbibliotheek bewijst dat ook de toestand van de (Vlaamse) ministeriebibliotheken kritiek is. Er is dan ook op zeer korte termijn nood aan een beleid dat het hele veld ondersteunt en niet enkel de 'top'. Ook moeten er afspraken komen over wie wat verwerft, ontsluit en bewaart en is de opmaak van een Vlaamse schadeinventaris en een lijst van 'bedreigde' collecties, waarvan de bestemming onduidelijk is en waarbij afvoer of verkoop dreigt, absoluut noodzakelijk²¹.

Er is eveneens vastgesteld dat nauwelijks de helft van de voor de proeflijst aangemelde archieven, bibliotheekcollecties en documentaire verzamelingen ontsloten is. Dit laat het ergste vermoeden voor de niet-topstukken. Daar zijn twee hoofdoorzaken voor. Eerst en vooral functioneren alle Vlaamse bewaarinstellingen vandaag met een absolute minimumbezetting. Retrospectieve ontsluiting is daardoor vaak één van de eerste zaken waarop bespaard wordt. Culturele valorisatie door middel van tentoonstellingen en publicaties wordt doorgaans belangrijker geacht of wordt opgelegd door de subsidiërende overheid. Dat volledige ontsluiting van het aanwezige erfgoed net de basis hiervoor vormt, wordt onvoldoende beseft door beleidsdragers. Het hoeft evenmin gezegd dat de ontsluitingsachterstand een aanzienlijke verarming betekent voor het wetenschappelijk onderzoek en een degelijke conservatie- en restauratiepolitiek belemmert. Daarnaast ontbreekt een stimulans vanuit het beleid. Het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) beschouwt het ontsluiten van archieven en verzamelingen als prewetenschappelijk werk en erkent het derhalve niet voor doctoraal onderzoek²². Indien instellingen alsnog zouden willen overgaan tot schoning en selectie/wieden

in als topstuk erkende verzamelingen met het oog op definitieve ordening en beschrijving, dan zullen ze daar volgens het decreet telkens opnieuw toestemming voor moeten vragen aan de Afdeling BKM²³. Schoning en selectie/wieden worden namelijk beschouwd als fysieke ingrepen die de materiële substantie van het beschermde voorwerp veranderen en hebben daarenboven een wijziging in de samenstelling van de verzameling tot gevolg²⁴.

Vanuit de sector werd meermaals gewaarschuwd voor mogelijke nevenwerkingen van het topstukendecreet. Zo wordt algemeen gevreesd dat de markt een bepaalde materiële waarde zal toekennen aan archieven en verzamelingen die op de topstukkenlijst zullen worden opgenomen, wat tot een overbeklemtoning van de antiquarische waarde van een topstuk zou kunnen leiden en een onderbeklemtoning van zijn cultuurhistorische waarde. Het risico bestaat dat dit fenomeen zich uitbreidt naar archieven en verzamelingen die niet op de topstukkenlijst staan. Ook de onvervreemdbaarheid van overheidsarchieven en archieven van openbare instellingen zou in gevaar kunnen zijn. De opname van overheidsarchieven naast particuliere archieven op de uiteindelijke topstukkenlijst zou de valse indruk kunnen wekken dat overheidsarchief ook particulier archief is en derhalve vervreemdbaar. Voor unitaire en familiearchieven zou het eigendoms- en erfrecht in botsing kunnen treden met het topstukendecreet²⁵.

Er werd ook ervaren dat voor een aantal specifieke deel-erfgoed domeinen verder onderzoek aangewezen is, wat verklaart waarom ze nagenoeg ontbreken op de ingediende proeflijst. Een voorbeeld is de schrijvende toestand van het beeldverhaal. Doordat de Vlaamse overheid in het verleden geen gespecialiseerde instelling heeft opgericht rond het beeldverhaal, zijn de belangrijkste stukken terechtgekomen in handen van privé-verzamelaars²⁶. Er is geen overeenstemming qua canon, omdat een wetenschappelijke onderzoekstraditie ontbreekt²⁷. Het beeldverhaal is ook per definitie een massamedium waarbij de publicatie de essentie van het werk is: naast de albumpublicatie is de oorspronkelijke publicatie in kranten en tijdschriften evenzeer van belang, omdat de verhalen daar in hun context te vinden zijn²⁸. De situatie is analoog voor kunsthistorische archiefbestanden en documentaire verzamelingen²⁹ en voor het audiovisueel, fotografisch en elektronisch erfgoed³⁰.

En *last but not least* bleef de initiële keuze om collecties in particulier bezit – in se de meest bedreigde, die men bijgevolg ook vooral op een proeflijst zou verwachten – buiten beschouwing te laten, gedurende het hele project omstreden, ook al werd de noodzaak van deze keuze niet in twijfel getrokken. De studieopdracht bedroeg immers slechts drie maanden, wat te kort was om door veelvuldige contacten en lobbywerk een vertrouwensrelatie met particuliere eigenaars op te bouwen. Uit de contacten met de deskundigen is alvast gebleken dat de eigenaars een zeer afwachtende houding innemen tegenover het topstukendecreet. De gevolgen van deze beleidskeuze van de

Vlaamse regering kunnen evenwel dramatisch zijn: het risico is niet gering dat topstukken in particulier bezit – die wegens tijdsgebrek niet konden worden opgenomen op de proeflijst, bijgevolg niet bekend zijn bij de Vlaamse overheid en waartegenover zij dus ook geen enkel verhaal kan maken – ongemerkt het grondgebied van de Vlaamse Gemeenschap zullen verlaten of misschien al verlaten hebben.

Aanbevelingen

De VVBAD acht het zijn plicht als beroepsorganisatie volgende aanbevelingen aan de Vlaamse regering te formuleren:

- De VVBAD vraagt dat de Raad voor het Behoud van het Roerend Cultureel Erfgoed en de minister van Cultuur een integrale en multidisciplinaire aanpak zouden hanteren bij het opstellen van de topstukkenlijst.
- De VVBAD vraagt dat er afspraken gemaakt worden ten aanzien van het archivalisch en documentair erfgoed dat aanwezig is in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en in de federale instellingen.
- De vereniging wil dat de Vlaamse overheid een integraal beleid voor het geheugen van Vlaanderen ontwikkelt, waarbij wetgevende en/of ondersteunende initiatieven ook voor de niet-topstukken worden genomen voor de hele sector.
- Zij verlangt dat het ontsluiten van collecties en bestanden als wetenschappelijk werk erkend wordt én dat er een aangepast subsidiemechanisme opgesteld wordt zodat het geheugen van Vlaanderen wetenschappelijk ontsloten kan worden.
- Zij benadrukt de noodzaak van het opstellen van een schade-inventaris.
- Zij hoopt dat er dringend werk wordt gemaakt van een strategisch informatiebeleidsplan, dat een antwoord biedt op de vraag welke archivalische en documentaire kennis in Vlaanderen aanwezig moet zijn, ontsloten en bewaard moet worden en wie ter zake een opdracht heeft.
- Zij drukt haar vrees uit voor het prijseffect dat de topstukkenlijst kan hebben.
- Zij vraagt om verzamelingen zoveel mogelijk in hun geheel te beoordelen, ook als het gaat om verzamelingen die nog steeds aangevuld worden of die opgesplitst zijn en in verschillende instellingen bewaard worden.
- Zij verlangt dat er in als topstuk erkende verzamelingen geschoond en geselecteerd/gewied kan worden.
- Zij wil dat de onvervreemdbaarheid van overheidsarchieven te allen prijze wordt gehandhaafd.
- Zij wijst er ook op dat de opname van unitaire en familiearchieven risico's mee kan brengen met betrekking tot het eigendomsrecht en de opdeling van archieven die samenhangen.
- De VVBAD vraagt de Vlaamse Gemeenschap duidelijkheid te scheppen in de vraag of de term 'vervaardiger' gelijkgesteld mag worden met de term 'archiefformer'.

- Zij vraagt de Vlaamse overheid om bijzondere inspanningen te willen leveren voor het audiovisueel en elektronisch erfgoed; ten aanzien van het beeldverhaal en kunst stelt zij voor om een thema-archief op te richten.
- De VVBAD pleit voor een aparte studieopdracht om de stukken en collecties in particulier bezit in kaart te brengen.
- Zij raadt de Vlaamse overheid aan om nu al te voorzien in een spoedprocedure tot ad hoc-opname in de topstukkenlijst voor dergelijke stukken en collecties.

Wij willen verder varen...

Een voortzetting van deze studieopdracht is meer dan aangewezen. Het archivalisch en documentair landschap in Vlaanderen is een wijsd panorama. De VVBAD heeft dankzij de haar toegewezen studieopdracht een eerste schets kunnen maken van dit terrein. Zij vertrouwt erop dat dit werk binnenkort gecontinueerd wordt, zodat Vlaanderen binnen afzienbare tijd over een gedetailleerde 'schatkaart' zal beschikken. De studieopdracht bracht aan het licht dat er een zeer grote rijkdom van archivalisch en documentair erfgoed beheerd wordt in Vlaanderen. Tezelfdertijd klinkt de vraag naar ondersteuning erg luid. De VVBAD rekent erop dat er op korte termijn een specifiek beleid voor archieven, bibliotheken en documentatiecentra ontwikkeld wordt.

Noten

1. Dit artikel is een bewerking van het begeleidende rapport bij de proeflijst Topstukken Archivalisch en Documentair Erfgoed. Voor deze studieopdracht is de VVBAD gebonden aan een geheimhoudingsplicht ten aanzien van de aangemelde dossiers, wat verklaart waarom in dit artikel geen verwijzingen naar concrete dossiers zijn opgenomen.
2. Meer informatie is te vinden op de website: <http://www.vvc.vlaanderen.be/regelgevingcultuur/wetgeving/cullterfgoed/topstukkendecreet/index.htm/>. Zie eveneens: Topstukkendecreet, in: Info: mededelingenblad van de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek, Archief- en Documentatie-Wezen, 30 (2004) 2: p. 15-16.
3. Naast de VVBAD stelden de hiernavolgende organisaties proeflijsten op voor de overige vijf erfgoed domeinen: het Groeningemuseum Brugge, het Museum voor Schone Kunsten, het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC), Resonant en Kleio heritage consultants Kortrijk.
4. Enkele recente initiatieven in verband met privé-archieven (onder meer Archiefbank Vlaanderen, Podiumarchief en Resonant) zijn bovendien nog maar pas opgestart of nog niet operationeel, waardoor het momenteel bijzonder moeilijk is hierop een goed zicht te krijgen.
5. Repertorium van het belangrijk cultuurbezit. Gebouwen en kunstwerken. Koninkrijk België, Ministerie van Openbaar Onderwijs, Algemene Directie van Schone Kunsten en Letteren, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Burgerlijke Bescherming. 11 dln. [S.l.], [s.d.]: 1. Bouwkunst, 2. Schilderkunst, 3. ?, 4. Beeldhouwkunst, 5. Kunstnijverheid, 6. Vaderlandse Oudheidkunde, 7. Uiltheemse Oudheidkunde, 8. Volkenkunde, 9. Folklore, 10. Muziek (Organologie) Repertoire des biens culturels importants. Repertorium van het belangrijk cultuurbezit. Gebouwen en kunstwerken. Royaume de Belgique, Ministère de l'Instruction Publique, Administration des

Hogeschool Antwerpen - Campusbibliotheek Mutsaard. Van Lerijs Jozef - Legaat: originele tekening, voorbeeld van uitdrukkingshoofden. Foto: Bruno Vermeeren.

- Arts, des Lettres et de l'Education populaire, Ministère de l'Intérieur, Administration de la Protection civile / Koninkrijk België, Ministerie van Openbaar Onderwijs, Algemene Directie voor Kunst, Letteren en Volksopleiding, Ministerie van Binennlandse Zaken, Bestuur der Burgerlijke Bescherming. 8 dln. [S.l.], [s.d.]: 1. Bruxelles, 2. Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique, 3. Musées Royaux d'Art et d'Histoire, 4. Antwerpen, 5. Brugge, 6. Gent, 7. Liège, 8. Mons-Tournai.
6. Rijkdom bedreigd. - Brussel, 1990.
 7. 'S Heeren, D. en De Smet, N. (red.), Boekenmensen. - Antwerpen, 1996. Meulemeester, J.-L., Verhalen van verzamelde boeken. The-manummer van het tijdschrift Vlaanderen, 1 (2001) 288.
 8. Walterus, J., Bewaar(de) bibliotheken in Vlaanderen. Eindrapport. - Brussel, 2003. Zie voor een samenvatting ervan: Walterus, J., Bewaar(de) bibliotheken in Vlaanderen: aanzetten tot een structureel beleid voor bewaarbibliotheken in Vlaanderen, in: Bibliotheek & archiefgids, 80 (2004) 2; p. 3-9. Zie voor een eerste kritische bespreking: Storms, M., Bewaar(de) bibliotheken in Vlaanderen, in: Info: mededelingenblad van de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 30 (2004) 3; p. 31-32.
 9. Maleboer, J., Nederlandse cultuurhistorische collecties geteld en

gewogen. Inventarisering, waardering, weging en kostenberekening voor de conservering van collecties op het gebied van de Nederlandse cultuurgeschiedenis uit de periode 1840-1950. Den Haag, 1998. A-collecties zijn absolute topcollecties van groot en internationaal belang voor de cultuurgeschiedenis; die collecties moeten zonder meer behouden blijven. B-collecties zijn heel belangrijke collecties, maar net iets minder 'beeldbepalend' dan een A-collectie; een dergelijke collectie moet ook zonder meer behouden blijven. Walterus verkoos geen C- en D-quoting toe te kennen, maar hield dit open als optie voor de toekomst. C-collecties zijn collecties die een lokaal/regionaal belang hebben en waardevol zijn. Ze moeten op termijn zeker behouden blijven, maar hebben vanuit een landelijk oogpunt niet de hoogste prioriteit. D-collecties tenslotte zijn alleen belangrijk op instellingsniveau, maar niet vanuit nationaal gezichtspunt. Walterus, O.c., 41-43.

10. De Vlabidoc slaat voor: Vlaamse archief-, bibliotheek- en documentatiegids 2002-2003. Adresboek van in Vlaanderen en Brussel gevestigde archieven, bibliotheken en documentatiecentra. - Antwerpen: VVBAD, 2002. De Vlabidoc wordt sinds de jaren 1990 eerst driejaarlijks en daarna tweejaarlijks uitgegeven door de VVBAD. De Vlabidoc-databank wordt maandelijks geüpdatet.
11. Een stand van zaken over de enquête werd eerder al uiteengezet: Coppein, Bart. De bescherming van archivalische en documentaire topstukken, in: Info: mededelingenblad van de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 30 (2004) 3; p. 14-15.
12. Het topstukkendecreet spreekt enkel van 'voorwerpen' en 'verzamelingen'. Archieven moeten dus ook beschouwd worden als verzamelingen, wat vanuit de dagelijkse praktijk toch enigszins bevreemdend overkomt. In het archiefwezen wordt immers een fundamenteel onderscheid gemaakt tussen archieven en verzamelingen. Een 'archief' wordt binnen een bepaalde context organisch gevormd, terwijl een verzameling doelbewust wordt bijeengezocht en een artificieel geheel is dat niet ingebed is een context. Het begrip 'verzameling' wordt dan ook meestal voorbehouden daar waar het documentatie betreft. Voor bibliotheekmateriaal wordt de geëigende term 'collectie' gebruikt.
13. Een aantal categorieën moeten hier nader toelichting worden. Om verwarring met de respectieve instellingen te vermijden is gekozen voor de termen 'archiefbestand' en 'bibliotheekcollectie'. De term 'kabinet' is gebruikt voor een archiefbestand met een bijbehorende bibliotheekcollectie. Incunabelen of wiegedrukken dateren van voor 1501 en oude drukken van voor 1801. Met 'boek' wordt een individueel aangemeld boek bedoeld van na 1801. De term 'cartografisch' heeft betrekking op kaarten, atlanten en globes. 'Audiovisueel' slaat hier op foto- en filmcollecties; 'toegepaste kunst' heeft betrekking op affiches en glasramen. 'Varia' is vooral gebruikt voor alle aanmeldingen, die strikt gezien geen archivalisch en documentair ergoed zijn.
14. ADE staat voor Archivalisch en Documentair Ergoed.
15. Bepaalde voorwerpen en verzamelingen zijn op de proeflijst opgenomen, omdat er binnen Vlaanderen (dat wil zeggen zoals gedefinieerd in Art. 2 lid 6 van het topstukkendecreet) geen ander exemplaar is en ze dus zeer 'zeldzaam' zijn binnen dat grondgebied. De zeldzaamheid is hier echter relatief, omdat er meestal ook een exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek.
16. Topstukkendecreet, Art. 10, lid 4.
17. Die periode kan zeer lang zijn voor instellingen uit het Ancien Régime, maar voor instellingen van na de Franse Revolutie gaat het meestal om veel kortere tijdssegmenten.
18. Met dank aan prof. dr. F. Scheelings, hoofd van de interuniversitaire opleiding GGS Archivistiek en Hedendaags Documentbeheer, voor zijn nota met kritische bemerkingen terzake. Zijn bemerkingen zijn hier opengetrokken naar documentatiecentra, waar de situatie vaak gelijklopend is.
19. Een archief wordt gevormd door een persoon, groep personen of een instelling; vandaar worden voor archiefbestanden de specifieke termen 'archiefvormer' en 'archiefvorming' gebruikt.
20. Het bestemmingsbeginsel is het beginsel dat ieder archiefstuk deel uitmaakt van het archief waarin het bij ontvangst of opmaken is opgenomen. Archiefterminologie, nummer 21.
21. Dit werd ook door Walterus als prioriteit vooropgesteld. Walterus, O.c., 44. Op federaal niveau loopt momenteel wel een project, waarin door Lieve Watteeuw een schade-inventaris en een checklist opgemaakt wordt voor middeleeuwse verluchte handschriften. Watteeuw is voor haar onderzoek verbonden aan het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, de Koninklijke Bibliotheek Albert I en het Studiecentrum Vlaamse Miniaturisten.

22. Zie de website van het FWO: <http://sun.fwo.be/>. Vanuit die redenering is ook beslist om het project *Short Title Catalogus Vlaanderen* (STCV) niet meer verder te financieren. Op het moment van de redactie van dit artikel was nog geen alternatieve financieringsbron gevonden om het project na april 2004 voort te zetten. Zie voor de meest recente informatie de website van het project: <http://www.stcv.be>. De (inter)nationale waardering voor het project mag wel blijken uit de hiernavolgende summiere literatuuropgave: Maas, Nop., *Short Title Catalogus voor Vlaanderen*, in: *Taalschrift*, 5 (1997) 3; p. 21-24. Delsaerd, P., *Een Short-Title Catalogus voor Vlaanderen*, in: *Bibliotheek- & archiefgids*, 74 (1998) 4; p. 154-159. Bos, J., *Bibliopolis, the Memory of the Netherlands, and the Dutch and Flemish STC projects*, in: *European cultural heritage in the digital age: creation, access and preservation* (CERL-Seminar, Sint-Petersburg, 13 november 2003).
23. *Schonen* is de courante term voor het verwijderen van dubbels. Selecteren of wieden heeft betrekking op het verwijderen van unieke informatie. De term *wieden* wordt specifiek gebruikt in het bibliotheekwezen.
24. Zie Art. 24 § 1 van het uitvoeringsbesluit bij het topstukkendecreet en Art. 5 § 5 van het topstukkendecreet.
25. De opmerkingen in verband met de onvervreemdbaarheid van overheidsarchief, de unitaire archiefbestanden en de familiearchieven werden bezorgd door prof. dr. em. J. Verhelst. Als algemene en voor iedereen bevredigende oplossing stelt Verhelst voor om in het archiefdecreet de bepaling op te nemen dat wie particulier archief schenkt of in bewaring geeft aan een bewaarcentrum, zowel bij een centrum van een overheid (bijvoorbeeld een gemeentelijke archiefdienst) als bij een particulier centrum (mits laatstgenoemde gesubsidieerd wordt door enige Vlaamse overheid), 'automatisch' aanvaardt dat dit bestand onder de behoudende maatregelen van de Vlaamse Gemeenschap valt.
26. Het enige min of meer structurele initiatief is een beperkte ondersteuning van de hedendaagse creatie door het Vlaams Fonds voor de Letteren. Voorts is er de steun aan het provinciale Suske en Wiske-museum in Kalmthout dat zich echter alleen op kinderen richt. Het Belgisch Centrum van het Beeldverhaal is de facto voornamelijk een Franstalige aangelegenheid. De Vlaamse strip krijgt in de vaste overzichtstentoonstelling nauwelijks aandacht en één van Vlaanderens topauteurs, Jef Nys (met zo'n 50 miljoen verkochte *Jommeke's*), wordt gewoon genegeerd.
27. Pascal Lefèvre is de enige in Vlaanderen die op dit onderwerp is gedoctrineerd. Hij heeft zijn doctoraatsonderzoek volledig zelf bekostigd. Lefèvre, P., *Willy Vandersteens Suske en Wiske in de krant (1945-1971): een theoretisch kader voor een vormelijke analyse van strips*. - Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, K.U. Leuven, *Sociale Wetenschappen*, 2003. Aan geen enkele Vlaamse universiteit is een leerstoel die specifiek gewijd is aan het beeldverhaal. Lefèvre zelf is de enige die in het Nederlandse taalgebied aan een hogeschool (Sint-Lukas Brussel en Sint-Lucas Antwerpen) theoretische vakken en seminaries over strips doceert.
28. De informatie betreffende het beeldverhaal is gebaseerd op de nota die Pascal Lefèvre aan de VVBAD bezorgde.
29. *Bedoeld zijn hier de archiefbestanden en documentaire verzamelingen, die veelal primair archiefmateriaal bevatten betreffende kunstenaars, kunstinstellingen (bijvoorbeeld archieven van kunstmusea) of andere actoren uit de kunstwereld (bv. kunstenaarsverenigingen of galeries). Initiatieven zoals de Artists' Papers Register (APR) in Engeland, of de overkoepelende werking van de Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) in Nederland ontbreken in België en Vlaanderen volkomen. De eerste aanzetten tot de oprichting van gedistribueerde documentatiecentra van kunst (cf. het Studie- en Documentatiecentrum voor Vlaamse kunst van 1800-1950), zijn zo nauw verweven met particuliere musea dat hun onafhankelijkheid betwijfeld kan worden. Zij ontsluiten en verzamelen daarnaast ook slechts tussen de lijnen door archiefmateriaal. Met dank aan Saskia Schelljens voor deze suggestie.*
30. Zie voor een introductie in de technische eigenheden van het filmmedium: Billereyst, D. en Vande Winkel, R., *Bewegend Geheugen: een gids naar audiovisuele bronnen over Vlaanderen* (Film & TV Studies 1). - Gent, 2004. Voor documentaire kunstvideo's kan verwezen worden naar de databank *Inventaris van videocollecties in Vlaanderen en het lopende project Platform Archivering en Conservering van Kunstcreaties op Elektronische en Digitale Dragers (PACKED)*. Zie voor meer informatie volgende websites: <http://www.videoinventarisvlaanderen.be> (databank zelf enkel raadpleegbaar mits login en paswoord) en <http://www.packed.be>. Met dank aan Saskia Schelljens voor deze suggesties.

SAMENVATTING

De VVBAD stelde in opdracht van de Vlaamse overheid een proeflijst samen van topstukken voor het archivalisch en documentair erfgoed. De studie-opdracht was de eerste poging tot macro-inventarisatie. Op de enquête die de VVBAD onder Vlaamse bibliotheken, archieven en documentatiecentra verspreidde, reageerden 183 instellingen. Dit resulteerde in 178 aanmeldingen, waarvan iets meer dan de helft werd opgenomen op de proeflijst. Collecties in particulier bezit werden buiten beschouwing gelaten. Het merendeel van de gecontacteerde deskundigen vond het op dit moment niet opportuun om concrete lijsten op te stellen.

De sector schaaft zich achter het topstukkendecreet, maar vraagt evenzeer een echt beleid dat tegemoet komt aan de dagdagelijkse noden van archieven, bibliotheken en documentatiecentra.

ABSTRACT

The VVBAD (Flemish Associations for Libraries, Archives and Documentation Centres) was commissioned by the Flemish government to compile a sample list of absolute masterpieces regarding the archival and documentary heritage. The assignment was a first attempt at macro recording. The survey the VVBAD distributed among Flemish libraries, archives and documentation centres, was answered by 183 institutions. This resulted in 178 announcements, the greater half of which were included in the sample list. Collections in private property were left out of consideration. The greater part of the experts who were contacted, considered it not expedient to compile concrete lists at the moment.

The sector sides with the Masterpieces Decree, but at the same time asks for a proper policy that meets the everyday needs of archives, libraries and documentation centres.